AZIZIDDIN NASAFIY ASARLARIDAGI AXLOQIY-MA’NAVIY G‘OYALAR ASOSIDA TALABALARDA MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHNI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Qosimov Muzaffar Maxmatqulovich
Xoja Buxoriy o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mudir o‘rinbosari
Elektron pochta: muzaffarqosimov82@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24054550

Annotatsiya. Mazkur tezisda XIII asr mutafakkiri Aziziddin Nasafiyning ma’naviy-falsafiy merosidagi komil inson, o‘zini anglash, ma’rifat, axloqiy mas’uliyat va ma’naviy kamolot g‘oyalarining talabalarda milliy o‘zlikni anglashni rivojlantirishdagi tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tarixiy-falsafiy manbalarni pedagogik talqin qilish, tushunchaviy qiyoslash va ta’lim mazmunini modellashtirish asosida qadriyatlarni anglash, tarixiy xotira, tanqidiy mulohaza va ijtimoiy mas’uliyatni birlashtiruvchi yondashuv taklif etiladi. Mutafakkirning tasavvufiy-metafizik qarashlari zamonaviy milliy fuqarolik identikligi bilan aynanlashtirilmaydi; ulardan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish mualliflik pedagogik talqini sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Aziziddin Nasafiy, komil inson, milliy o‘zlikni anglash, axloqiy-ma’naviy meros, tarixiy xotira, qadriyatlar, refleksiya, oliy ta’lim, ma’naviy tarbiya.

Kirish

Global axborot almashinuvi, madaniy ta’sirlar va raqamli kommunikatsiya jadallashgan sharoitda talabalarning milliy o‘zlikni anglashi faqat tarixiy faktlarni bilish bilan emas, balki o‘z madaniy merosiga ongli munosabat, axloqiy tanlov va jamiyat oldidagi mas’uliyat bilan ham belgilanadi. Milliy o‘zlikni anglashni rivojlantirishni boshqa madaniyatlarni inkor etish emas, o‘z tarixiy-madaniy ildizlarini anglagan holda umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ko‘rsatish jarayoni sifatida tushunish muhim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF–158-son Farmoni bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston — 2030» strategiyasida milliy qadriyatlar va ma’naviy merosni asrash, ommalashtirish, ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash vazifalari qayd etilgan. 2020 yil 23 sentyabrdagi «Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘RQ–637-son Qonun ta’lim-tarbiyaning umumiy huquqiy asoslarini belgilaydi. Ushbu hujjatlar merosni o‘rganishning dolzarbligini belgilaydi, ammo alohida mutafakkir qarashlarini pedagogik samaradorlik jihatidan tasdiqlovchi empirik dalil o‘rnini bosmaydi.

Tadqiqot maqsadi — Aziziddin Nasafiy asarlaridagi axloqiy-ma’naviy g‘oyalarning mazmunini ajratish hamda ularni talabalarda milliy o‘zlikni anglashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta’lim-tarbiya komponentlariga aylantirish imkoniyatlarini asoslash. Usullar: tarixiy-falsafiy adabiyotlar tahlili, germenevtik talqin, qiyosiy-pedagogik tahlil va kontseptual modellashtirish.

Asosiy qism.

Nasafiy merosining ma’naviy-axloqiy qatlamlari

Aziziddin Nasafiy tasavvuf va falsafa an’analari doirasida insonning borliqdagi o‘rni, bilish, ma’rifat, haqiqat va kamolot masalalarini muhokama qilgan mutafakkirdir. Uning «Kitob al-inson al-komil», «Zubdat ul-haqoyiq», «Kashf ul-haqoyiq», «Maqsad ul-aqso» kabi asarlari tadqiqotlarda qayd etilgan. Asar nomlari va ulardagi mavzular haqidagi umumlashmalar ikkinchi darajali ilmiy manbalarga tayanadi; qo‘lyozmalarning aniq sahifalariga bog‘lanmagan iboralar to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtibos sifatida berilmaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Birinchi g‘oya — insonning o‘zini anglashi va ichki dunyosini tarbiyalashi. Nasafiyga oid ilmiy talqinlarda o‘zlikni anglash nafaqat bilish, balki axloqiy poklanish, o‘z xatti-harakatini baholash va kamolotga intilish bilan bog‘lanadi. Bu qarashdan kelib chiqib, talabaning milliy o‘zlikni anglashi o‘z tarixini bilishdan tashqari, shu meros oldidagi shaxsiy mas’uliyatini idrok etishni ham qamrab olishi mumkin.

Ikkinchi g‘oya — komil inson ideali. Nasafiy merosida komillik ma’rifat, haqiqatni izlash va xulqni takomillashtirish bilan bog‘liq holda yoritiladi [3; 4]. Pedagogik talqinda bu ideal talabada halollik, vijdonlilik, o‘zini nazorat qilish, muloqot madaniyati va ijtimoiy faollikni rivojlantirish uchun qadriyatli yo‘nalish vazifasini bajaradi. Biroq o‘rta asr tasavvufiy komillik kontseptsiyasini hozirgi psixologik «kompetentsiya» tushunchasi bilan to‘liq tenglashtirish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas.

Uchinchi g‘oya — ma’rifat va haqiqatga intilish. Nasafiyning bilish haqidagi qarashlarini ta’limda dalilni baholash, manbaga tanqidiy yondashish va turli talqinlarni solishtirish bilan bog‘lash mumkin. Bu yerda asosiy metodik talab — tarixiy matnni hozirgi kun g‘oyalariga moslashtirib qayta yozish emas, balki uning asl falsafiy kontekstini tushuntirib, so‘ng zamonaviy axloqiy muammolar bilan muloqotga kiritishdir.

To‘rtinchi g‘oya — axloqiy mas’uliyat va amaliy kamolot. Nasafiy merosidagi axloqiy o‘zgarishga intilishni talabalarning kundalik qarorlari: akademik halollik, jamoat mulkiga ehtiyotkor munosabat, ko‘ngilli faoliyat, kattalar va tengdoshlar bilan hurmatli muloqot kabi holatlar bilan bog‘lash mumkin. Bu misollar mutafakkir matnidan olingan tayyor qoidalar emas, balki uning g‘oyalari asosida taklif etilayotgan zamonaviy pedagogik tatbiqlardir.

Milliy o‘zlikni anglashni rivojlantirishning mazmuniy modeli

Taklif etilayotgan yondashuvda milliy o‘zlikni anglash to‘rt o‘zaro bog‘liq komponent orqali ochib beriladi: kognitiv (tarixiy-madaniy bilim), aksiologik (qadriyatni ongli qabul qilish), refleksiv (o‘z pozitsiyasini tanqidiy baholash) va faoliyatli (ijtimoiy mas’uliyatli xatti-harakat). Mazkur to‘rtlik Nasafiyning tayyor tasnifi emas, balki muallif tomonidan pedagogik maqsadda tuzilgan modeldir.

3.+

1-jadval. Nasafiy ma’naviy merosini talabalarda milliy o‘zlikni anglash komponentlari bilan bog‘lash modeli

Merosdagi g‘oya	Pedagogik mazmun	Talaba faoliyati
O‘zini anglash	Shaxsiy va madaniy mansublikni anglash	«Men va madaniy meros» refleksiv essesi
Komil inson	Axloqiy ideal va shaxsiy mas’uliyat	Axloqiy dilemmalarni muhokama qilish
Ma’rifat va haqiqat	Manbashunoslik va tanqidiy fikrlash	Asar talqinlarini solishtirish
Ma’naviy kamolot	Qadriyatni ijtimoiy harakatga o‘tkazish	Mahalliy meros bo‘yicha jamoaviy loyiha

Mazkur modelda meros haqida ma’lumot berish — boshlang‘ich bosqich, xolos. Talaba tarixiy g‘oyani o‘z hayotiy tajribasi bilan qiyoslaganda, uning ma’nosini bahsda himoya qilganda va ijtimoiy tashabbusga aylantirganda milliy o‘zlikni anglashning shaxsiy mazmuni kuchayishi mumkin. Shuning uchun mashg‘ulotlar faqat ma’ruza emas, balki matn tahlili, munozara, refleksiv yozuv va loyiha ishlarini qamrab olishi maqsadga muvofiq.

Ta’lim jarayoniga tatbiq etish va baholash

Ta’lim modulini uch bosqichda tashkil etish taklif qilinadi. Birinchi bosqichda talabalar Nasafiy yashagan intellektual muhit va asarlarining mavzularini ishonchli ilmiy manbalar orqali o‘rganadilar.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ikkinchi bosqichda «komil inson», «o‘zini anglash», «ma’rifat» tushunchalariga oid turli talqinlarni solishtiradilar, tarixiy va zamonaviy ma’nolar orasidagi farqni ko‘rsatadilar. Uchinchi bosqichda mahalliy ma’naviy merosni ommalashtirishga qaratilgan mini-loyiha, podkast, ko‘rgazma yoki tahliliy esse tayyorlaydilar.

Natijani baholash uchun to‘rt mezon taklif etiladi: manbani to‘g‘ri tushunish; tarixiy kontekstni saqlash; shaxsiy qadriyatli munosabatni dalillash; ijtimoiy-amaliy tashabbusni asoslash. Har bir mezonni 0–3 ballik rubrika orqali baholash mumkin. Milliy o‘zlikni anglash murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa bo‘lgani sababli uni bitta test bilan to‘liq o‘lchash mumkin emas; intervyu, esse, kuzatuv va portfolio natijalarini birgalikda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Ushbu tezisda haqiqiy tajriba-sinov o‘tkazilmagan. Shuning uchun taklif etilgan modelning talabalar milliy o‘zlikni anglashiga ta’siri haqida qat’iy empirik xulosa chiqarilmaydi; bu kelgusidagi tadqiqot vazifasi hisoblanadi.

Xulosa

Aziziddin Nasafiyning axloqiy-ma’naviy merosi talabalarda milliy o‘zlikni anglashni rivojlantirish uchun muhim tarixiy-falsafiy resursdir. Undagi o‘zini anglash, komillik, ma’rifat va ma’naviy kamolotga oid g‘oyalarni ta’limda qo‘llashning mohiyati tarixiy matnni yodlatishda emas, balki talabaning madaniy mansublikni anglashi, qadriyatlarni mustaqil baholashi va mas’uliyatli amaliy pozitsiyani shakllantirishida namoyon bo‘ladi. Merosni zamonaviy ta’limga tatbiq etishda manbalarga sadoqat, tarixiy kontekst va umuminsoniy hurmat tamoyillariga rioya qilish zarur. Taklif etilgan kognitiv–aksiologik–refleksiv–faoliyatli model keyingi pedagogik tajriba-sinov ishlari uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston — 2030» strategiyasi to‘g‘risida»gi PF–158-son Farmoni. 11.09.2023. https://lex.uz/docs/6600413
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘RQ–637-son Qonuni. 23.09.2020. https://lex.uz/docs/-5013007
3. Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi. «Aziziddin Nasafiy – Sharq Uyg‘onish davrining buyuk mutafakkiri». https://bukhari.uz/?p=11724
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi. Aziziddin Nasafiy ma’naviy merosida tasavvufiy-falsafiy kontseptsiyalar tadqiqiga oid ilmiy axborot. https://oak.uz/pages/32825
5. UNESCO. Universal Declaration on Cultural Diversity. Paris, 2001. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127162
6. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003. https://ich.unesco.org/en/convention

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.